

Egyoldalú Pozsony-képek

Pieter C. van Duin: Central European Crossroads. Social Democracy and National Revolution in Bratislava (Pressburg) 1867–1921. International Studies in Social History, vol. 14. Berghahn Books, New York – Oxford, 2009. 466 oldal

Filep Tamás Gusztáv: Főhatalomváltás Pozsonyban 1918–1920. Események, történetek egy hírlap közleményeinek tükrében. Kalligram, Pozsony, 2010. 188 oldal

Pozsony városa mindig is hálás terep volt a nemzeti kérdéssel foglalkozó történészek számára hagyományos többnyelvűsége, regionális jelentősége, gazdag polgársága és a mindenkori állami hatalom számára is kiemelt fontossága miatt. A Pozsonnyal foglalkozó kutatások két friss darabja ugyanazal a korszakkal, az első világháborút követő átmenettel foglalkozik, meglehetősen eltérő szempontból.

Az első mű szerzője Pieter C. van Duin holland történész, aki vaskos könyvet írt a pozsonyi szociáldemokrácia és a nacionalizmus kapcsolatáról az első világháborút követő államfordulat idején. A könyv célja az, hogy összekapcsolja a pozsonyi szociáldemokrácia és a nacionalizmus történetét: bemutassa, hogy mennyire „nemzetiesedett el” a magát gyakran nemzetek fölöttinek látató munkásmozgalom, és ezzel kapcsolatban megvizsgálja, hogy a pozsonyi munkások társadalma(i) hogyan viszonyult(ak) az 1919 elején bekövetkező hirtelen hatalomváltáshoz.

Az első világháború Pozsonya kétségtelenül kiváló terep a nemzetépítés és a munkásmozgalom kapcsolatának tanulmányozására: a város komoly gyáriparral rendelkezett, ennek megfelelően több tízezerre rúgott a munkások száma, akik között egya-

ránt megtalálhatók voltak német, magyar, szlovák és cseh anyanyelvűek, illetve ezek tetszőleges kombinációi. De a pozsonyi munkások nemcsak nagy számuk és nyelvi sokszínűségük folytán biztosítanak ideális terepet a kutatóknak, hanem kiemelkedően jól szervezett szociáldemokrata intézményrendszerük miatt is. Bécs közelsége látványosan jó hatással volt a pozsonyi munkásmozgalomra: Pozsony szociáldemokratái saját újságokat adtak ki, kiterjedt egyesületi élettel bírtak, komoly oktatási, népnevelési tevékenységet folytattak. Eközben naponta szembesültek mind a magyar állam nemzetesítő politikájával, mind a Magyarország iránt hagyományosan lojális, de a helyi hagyományokat és a német nyelv magas presztízsét őrző pozsonyi polgársággal. Ebben a kontextusban a demokratikus magyarországi forradalom, illetve a magyar nemzetesítő központ hirtelen csehszlovák központtá való válása nyilvánvalóan többféle választ hívott elő a munkásmozgalom részéről, amelyek nagy részben függtek a magyar nemzetépítéshez fűződő korábbi viszonytól. Ennek a viszonyoknak a részleteire, illetve az új hatalommal szembeni magatartásra kíváncsi van Duin annak érdekében, hogy rekonstruálni tudja a nemzetépítés sikerét a pozsonyi munkástársadalom körében.

Van Duin művének első része először a témát és a módszereket definiálja, ezután a dualista Magyarország nemzetépítéstörténetét mutatja be, majd a pozsonyi városi kontextusról szól, végül a szociáldemokrácia és a nacionalizmus kapcsolatát vizsgálja Habsburg birodalmi perspektívában. A második rész a pozsonyi események igen részletes, már-már napi szintű elemzését adja 1918 októbertől és 1919 márciusa között, majd a harmadik rész a csehszlovák

uralom első éveit elemezve jut el a konklúzióhoz.

A könyv forrásbázisát alapvetően a német nyelvű szociáldemokrata és polgári sajtó, emellett emlékiratok, illetve néhány szlovák újság képezi. Szakirodalomként nagyrészt a munkásmozgalom történetét feldolgozó kommunista csehszlovák historiográfia jelenik meg a hivatkozásokban, amit helyenként frissebb szlovák, német és angol nyelvű munkák is kiegészítenek. Kritikai megjegyzéssel a szerző még a kommunista időszak alatt kiadott munkásmozgalmi műveket sem illeti, ezeket a szövegeket is egyenrangúként kezeli a többi hivatkozással. Magyar nyelvű forrást vagy szakirodalmat a szerző nem használt fel, és még szlovákiai levéltári források is alig bukkannak fel a lábjegyzetekben. A könyv bibliográfiája és forráskezelése így már előrevetíti az alaposág és kiegyensúlyozottság hiányát.

A szerző a politikai diskurzuson és vezető politikusok cselekedetein keresztül próbál társadalomtörténetet írni. A forrás- és szakirodalmi bázis sajnos nem teszi lehetővé, hogy a szerző a politikai diskurzus mögé tekintve olyan mélységi vizsgálatot végezzen el, mint például kapcsolathálós elemzés, prozopográfiai vizsgálat, vagy bármely olyan technikát alkalmazzon, amely alkalmas lenne a téma mikrotörténeti jellegű megközelítésére. Pedig a vizsgált tárgy mikro-feldolgozásra kínálkozik: egy relatíven kis népességről van szó, amelyről a szocialista időszak tudománypolitikájának köszönhetően már számtalan előtanulmány született. Ugyan az újságok feldolgozásának nyomán van Duin könyve így is számtalan újdonsággal bír, a témában rejlő lehetőségeket a kötet vaskos terjedelme ellenére nem sikerült kiaknáznia.

A politikai diskurzusok és a vezető politikusok működésének vizsgálata alapján is lehet alapos társadalomtörténeti elemzést nyújtani, ha a kutató megfelelő elméleti képzettséggel bír. Első látásra van Duin megfelel ennek az elvárásnak, mivel könyvének bevezető fejezetében felsorolja a kur-

rens angolszász nacionalizmus-elméleti irodalom megállapításait. Csakhogy a posztmodern angolszász nacionalizmus-elméleti irodalom hatásának az első fejezet végén, konkrétan a 24. oldalon vége szakad; a könyv hátralevő, csaknem 450 oldalán szó sem esik a nemzetépítés dinamikus jellegéről, az identitások kontextus-függőségéről vagy a nem-nemzeti identitások Pozsonyban olyan gyakori jelenségéről. Van Duin fittyet hányva saját bevezető fejezetére, könyve érdemi részében időszaktól függetlenül a nemzet „kemény” kategóriáiban gondolkodik: a *Central European Crossroads* alapján a dualista Pozsony lakói vagy magyarok, vagy németek, vagy szlovákok voltak, akik összességében nemzeti kollektívumként viselkedtek. Egyéb identitásformákról, lojalításokról szinte nem hajlandó tudomást venni, ami különösen nagy hiba Pozsony esetében, mivel ez a város híres volt arról, hogy például német lakói egyszerre voltak lojális és büszke magyarországiak, illetve német nyelvűek és kultúrájúak.

Így aztán az sem meglepő, hogy van Duin értelmezésében a magyarországi nacionalizmus története a gonosz magyar állam elnyomó politikájáról szól, ahogy a magyar politikusok el akarták nemzetietleníteni a nem magyar népeiséget. A pozsonyi lakosság többségében nem nemzeti identitását van Duin ezért nem is tudja megérteni, mint ahogy az is meghaladja ennek az értelmezésnek a határait, hogy a pozsonyi németek, beleértve a munkásokat is, miért voltak a tárgyalt korszakban végig lojálisak az „elnyomó” Magyarországhoz, és miért nem üdvözölték a szintén „elnyomott” szlovákok hatalomra jutását. Persze ha egy kutató nagyrészt a csehszlovák munkásmozgalmi történészek műveit veszi alapul, akkor ennél szofisztikáltabb eredményre nehezen juthat. Félreértés ne essék: nem kötelező rajongani a dualista magyar állam nemzetépítő politikájáért, azt nyugodtan lehet kárhóztatni vagy akár szidni. De csak akkor elfogadható ez az eljárás, ha a szerző az elméleti keretek, a források és a szakiro-

dalom alapos ismeretében teszi meg ezt. Van Duin pedig elbukott ezen a próbán. Sőt, a szerző a magyarországi kontextust bemutató fejezetének a „Legsötétebb Magyarország” címet adta, ezzel önkéntelenül is komolytalanná tette a kutatás objektivitására való törekvését.

Ezek után a naiv olvasó legalább azt várna, hogy a címben megadott időszakot és tárgyat alaposan bemutatja a szerző. Azonban az 1867 és 1918 közötti időszakról csak azért esik szó, hogy kontextusba helyezze a világháború utáni rövid időszakot. Ez lenne a kisebbik baj, csakhogy az alcímben szereplő, tehát a hangzatos főcímet pontosító „nemzeti forradalom” kifejezés teljes mértékben értelmezhetetlen terminus. Pozsonyban 1918-ban valóban lezajlott egy forradalom, ami demokratikus volt, de különösebb nemzeti törekvésekkel nem párosult. 1918 végén a demokratikus Pozsony lakosságának nagy része ugyanúgy Magyarországhoz akart tartozni, mint korábban vagy a következő időszakban. A nemzeti szempontból komoly változást a csehszlovák uralom megjelenése hozta 1919 elején; ez viszont nem nevezhető forradalminak, mivel a város lakosságának elsöprő többsége kereken elutasította, és hosszú ideig reménykedett egy alternatív megoldásban – ahogy ez egyébként a könyvből részletesen kiderül. Ennyi következetlenség után a könyvben előforduló tárgyi tévedések (például a Magyar Tanácsköztársaság kezdetének konzekvensen rossz datálása) már szinte fel sem tűnnek.

Van Duin könyve tehát sajnálatosan gyenge kísérlet arra, hogy megértsük, hogyan itatódott át nemzeti szellemmel az internacionalizmussal is kísérletező munkásság. A kötet ugyanakkor felhívja a figyelmet a még sok újdonságot rejtő témára, és talán újabb kutatásokat generál. A munkásmozgalom történetével ugyanis – érthető okoknál fogva – igen kevés kutató foglalkozik a rendszerváltás óta, így a rendelkezésre álló szakirodalom jelentős része az ideologikus 1989 előtti korszakban született. Különösen

a szociáldemokrácia és a nacionalizmus kapcsolata lehet gyümölcsöző téma, hiszen a kommunista időszak historiográfiája nyilvánvalóan nem használt túl bonyolult nemzetértelmezést. Mindenesetre kicsi a valószínűsége annak, hogy bármely történész is neki merjen vágni ugyanennek a témának, amikor már született egy igencsak hosszú, angol nyelven, ráadásul egy vezető kiadónál publikált könyv. Így a leendő kutatók számára inkább más városok feldolgozása kecsegtethet eredménnyel. Ehhez van Duin könyvét kiindulásként mindenképpen fel lehet majd használni, mivel a pozsonyi német újságokat a szerző alaposan feldolgozta, csak ezeknek a kontextusba helyezésével és megfelelő mélységű elemzésükkel maradt adós.

Sajnos a második könyv szerzője, Filep Tamás Gusztáv sem ezt az utat választotta. Filep már számtalan kisebb tanulmánnyal bizonyította, hogy jól ismeri a két világháború közötti csehszlovákiai magyar társadalom és művelődés történetét, ezért könyvéhez mindenképpen nagy reményt fűzhet az olvasó. Filep könyvének célja a pozsonyi magyar polgárság mentalitásváltozásának megértése az államfordulat idején. Kérdése, időbeli és térbeli keretei tehát nagyon hasonlítanak van Duinéhez. Míg azonban van Duin a magyar forrásokat és szakirodalmat ignorálta, Filep éppen ellenkezőleg csupán a pozsonyi magyar nemzetépítő elit napilapja, a Nyugatmagyarországi Híradó alapján dolgozta fel a város fölötti uralomváltás történetét. Filep érthetetlen módon szigorúan ragaszkodik könyve alcíméhez, és munkájának forrásbázisát gyakorlatilag szinte csak ez az újság képezi. Ez az eljárás csak abban az esetben lehetne indokolt, ha létezett volna olyan társadalmi csoport, amely kizárólag a Híradóból tájékozódott, így a város többi sajtóterméke nem hatott volna gondolkodására. A Híradó azonban polgári lap volt, olvasói között így bizonyára elsöprő többségben voltak azok, akik németül is tudtak, így szinte biztosra vehető, hogy az egyébként sokkal magasabb színvonalú né-

met nyelvű pozsonyi sajtótermékeket is fogyasztották. Filep így már forrásainak önkéntes leszűkítésével is elérhetetlen távolságba tolja a saját maga által kitűzött célt. Nem is beszélve arról, hogy további súlyos kérdések merülnek fel a forrásokkal kapcsolatban: vajon a szerző miért nem használta fel a virágzó Pozsony-kutatás eredményeit? A bibliográfiában egyáltalán nem szerepelnek az egyébként igen könnyen hozzáférhető, a magyar mellett szlovák, német és angol nyelven megjelent munkák.

Sajnos Filep szűk forrásbázisa így nem tette lehetővé egy jól felépített kutatás elvégzését. Mivel nem tett fel alaposan megindokolt kérdést, és hiányzik egy elméletileg is jól körbejáratott hipotézis, könyve számtalan sebből vérzik. Világos koncepció hiányában munkája csupán helytörténeti adalékok hosszas felsorolásában merül ki. A szerző annyira elmerült a Híradóban, hogy könyvének nagy része csupán újságcikkek szó szerinti átvételéből áll: az 57–59. oldalakon például két oldalon keresztül csupán egy tiltakozó beadvány aláíróit sorolja fel bármilyen értelmezési kísérlet nélkül. A jól meghatározott koncepció hiánya ráadásul ahhoz is vezet, hogy érthetetlen részek kerültek be a könyvbe: így részletesen olvashatunk arról, hogyan internáltak magyar politikai vezetőket Rimaszombatról (!), és az orosz hadifogságba esett pozsonyiakról is számtalan információt tudunk meg. Az viszont nem derül ki, hogy ezek a részletek hogyan befolyásolták a pozsonyi polgárok mindennapjait az államfordulat idején.

Fájóan hiányzik továbbá a pozsonyi polgárságra olyan hosszú ideig jellemző többes

identitások értelmezése, amit nyilvánvalóan komolyan segített volna, ha a szerző legalább minimálisan megpróbálja művét elhelyezni a nemzetépítésről szóló elméleti viták keretei között. A korábbi kutatások ugyanis egyértelművé tették, hogy 1918 előtt a város polgársága éppen egy őslakos, magyarországi lojalitással bíró, de német kultúrájú, illetve a magyar nemzetépítő állam szolgálatában álló, gyakran a városba frissen betelepült csoportra osztható. Filep azonban ezt a két kategóriát gondolkodás nélkül egy klap alá veszi, ráadásul nem ejt szót a pozsonyi zsidó polgárságról sem. Ugyan számtalanszor jelzi, hogy merev nemzeti kategóriák gyakran nem alkalmazhatók könyve szereplőinek jellemzésére, mégsem tesz kísérletet arra, hogy találjon egy olyan szempontrendszert és terminológiát, ami alapján mégis értelmezhető lennének az államfordulat idején élő pozsonyi polgárok.

Kisebbségi ambícióval, szerényebb méretben ugyan, de Filep reprodukálta van Duin könyvének gyengéit, azaz a nem kielégítő elméleti–módszertani kereteket és forrásbázist. Filep könyvének így hasonló erények jutnak csupán, mint van Duinének: a korszak Pozsonyára kíváncsi olvasónak nem kell végigolvasnia a város magyar sajtóját, mivel a fontosabb cikkeket megtalálja Filep lábjegyzeteiben.

A pozsonyi államfordulat értelmezése tehát két monográfia megszületése után is várat magára. Kár érte.

VARGA BALINT